

Yusuf Hakiki
1

Hakikî Yûsuf

HAKÎKÎ DÎVÂNÎ

Karşılaştırmalı Metin

(Sadi Somuncuoğlu ve Mevlana Müzesi Nüshaları)

Hazırlayan

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Eskişehir-2009

Bu çalışmamı sevgili kardeşim Ergöl BOZ'a ithaf ediyorum.

Yusuf Hakiki
3

İTHAT

ÖZGEÇMİŞ

İÇİNDEKİLER

İTHAF/ II
İÇİNDEKİLER/ III
ÖNSÖZ /V
KISALTMALAR VE İŞARETLER/VII

GİRİŞ /VIII
1. ESERİN TELİF EDİLDİĞİ YÜZYIL /VIII
1.1. Siyasî Durum /VIII
1.2. Bilim Hayatı /X
1.3. Dinî ve Tasavvufî Hayat /X
2. YUSUF HAKİKİ'NİN HAYATI /XI
3. ESERLERİ /XIII
3.1. HAKİKİ DİVANİ /XIII
3.1.1. HAKİKİ DİVANININ KONUSU VE DİLİ /XIV
3.1.2. NÜSHALARI /XVI
3.1.2.1. SADİ SOMUNCUOĞLU NÜSHASI /XVI
3.1.2.2. MEVLANA MÜZESİ NÜSHASI /XVII
3.1.2.3. KONYA İL-HALK KÜTÜPHANESİ NÜSHASI /XVIII
3.2. MUHABBET-NAME /XVIII
3.3. TASAVVUF RİSALESİ /XVIII
3.4. TERCÜME-İ METALİU'L- İMAN /XIX

KAYNAKLAR /XX

KARŞILAŞTIRMALI METİN /1-827

Yusuf Hakiki
7

ÖNSÖZ

XV. Yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi'nin en olgun devresidir. Bu yüzyıl hem dil özellikleri hem de eser sayısı itibariyle oldukça zengindir. Ancak ele geçen bir çok eser yanında bir çoğu da maalesef kaybolmuştur. Kültürümüzün temel taşı olan bu eserlerin gelecek nesillere duyurulması ve bilim dünyasına kazandırılması önemli bir görevdir. Yapmış olduğumuz çalışma, temelde bu gayeye hizmet içindir.

100 yaprağı üzerine doktora tezi* hazırladığım Hakîkî Dîvânı'nı, on yılı aşan bir süredir (uzun aralıklarla) devam eden çalışmalarım neticesinde bitirmiş bulunuyorum.

Tez çalışmalarım esnasında, Sadi Somuncuoğlu nüshasına göre hazırladığım Dîvân'ın, sonradan bulduğum Mevlana Müzesi nüshası ile karşılaştırmalı bir yayınına gerçekleştirmek, Tasavvuf Edebiyatımız açısından büyük önem taşımaktadır.

Eser, "Giriş" ve "Karşılaştırmalı Metin" olmak üzere iki bölümden oluşuyor. Giriş bölümünde; Hakîkî Yûsuf'un hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. Karşılaştırmalı Metin bölümünde ise; Sadi Somuncuoğlu nüshası esas alınarak Mevlana Müzesi nüshasına göre farklılıkları belirtildi. Metni oluştururken Sadi Somuncuoğlu nüshası esas alınmasında; söz konusu nüshanın hem daha hacimli olması hem daha okunaklı hem de yüzyıllardır Aksaray'da kendi ailesince saklanıyor olması etkili olmuştur. Eser üzerinde daha önce gerçekleştirdiğimiz dil incelemesi, buraya ilave edilmedi ancak, söz konusu dil incelemesinin ve dizinin 2. ciltte yayınlanmasına karar verildi.

Somuncu Baba adıyla meşhur Şeyh Hâmîd-i Velî'nin (H.815/M. 1412) oğlu olan Hakîkî Yûsuf, başta babası olmak üzere büyük din ulularından aldığı tasavvuf dersleriyle şeyhlik makamına kadar yükselmiş, bu arada yazdığı eserleriyle de sahip olduğu tasavvuf düşüncesini geniş halk kitlelerine yaymak istemiştir. Din ilimleri yanında güçlü bir Arapça ve Farsça bilgisine sahip olan Hakîkî Yûsuf'un eserlerinde geniş bir birikim göze çarpmaktadır.

---

* Boz, Erdoğan; Hakiki Divanı (Kısmi Çeviriyazılı Metin, Dil İncelemesi ve Dizin), Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1996.

Hazırladığım eserin, her türlü dikkatime ve istişareme rağmen eksik ve yanlıştan uzak olması düşünülemez. Elimden gelen bütün gayretime rağmen, görülebilecek her türlü eksik ve yanlışların hoş görülerek beni ve eseri daha iyiye götürecektir olumlu eleştiriler yapılmasını gönülden dilerim.

Eseri hazırlarken yardım ve teşviklerini gördüğüm hocam; başta danışmanın Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan'a çok teşekkür ediyorum. Eserin bilinen iki nüshasından birini elinde bulunduran Sayın Sadi Somuncuoğlu'na gösterdiği her türlü kolaylık için özellikle teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca Birçok müşkülümü halleden ve bilhassa aruz kalıplarının tespitinde yardımcı olan mesai arkadaşım Prof. Dr. A. İrfan Aypay'a, Farsça şiir, başlık ve beyitlerin okunuşunda yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. H. Feridun Güven, Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Haksever ve Öğr. Gör. Metin Ceylan'a, ayetlerin tespit edilip meallerinin verilmesinde yardımcı olan eşim Hayriye Boz'a, uzun ve yorucu çalışmam boyunca yüzümü görmeye hasret kalan çocuklarım; Zahide Nur, Abdullah Mesut ve Ravza Sena'ya teşekkür borçluyum.

Eserin basılması ve kültürümüze kazandırılması hususunda beni yüreklendiren ve bu konuda hiçbir fedâkârlıktan çekinmeyen Aksaray Valisi Sayın Orhan Âlîmoğlu'na çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Eskişehir, 2009

KISALTMALAR VE İŞARETLER

- a.g.e. : Adı geçen eser.
C. : Cilt.
ev. : Çeviren.
H. : Hicrî.
Haz. : Hazırlayan.
K.K. : Kur'an-ı Kerim
M. : Miladî
M : Mevlana Müzesi nüshası.
S : Sadi Somuncuoğlu nüshası.
S. : Sayı.
s. : Sayfa.
st. : Satır.
TDK : Türk Dil Kurumu.
TTK : Türk Tarih Kurumu.
yk. : Yaprak.

İŞARETLER

- ..... : Yıpranma dolayısıyla okunamayan yer.

GİRİŞ

1. ESERİN TELİF EDİLDİĞİ YÜZYIL

1.1. Siyasî Durum

Hakîkî Yûsuf'un doğumunu takip eden yıllarda, Anadolu'da büyük bir bunalım yaşanıyordu. Buna rağmen beylikler arasında belirli bir üstünlük sağlamış olan Osmanlılar'ın sınırı yüzyılın hemen başında 942.000 km²'yi bulmuştu. Bunun 441.000 km²'si Avrupa'da, 500.000 km²'si de Asya'da idi.¹ Yıldırım Bâyezid, Ankara Savaşı'nda (1402) Timür'e yenilince, sınırları böylesine genişlemiş ve Anadolu'daki Türk-İslam birliğini bir ölçüde gerçekleştirmiş olan Osmanlılar, bir anlamda felakete sürüklendiler.

Yıldırım Bâyezid'in Timür'e esir düşmesiyle devlet başsız kalmış ve ölümünün ardından oğulları arasında çetin bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Bu arada, asıl maksadı Osmanlı Devleti'ni parçalayıp kendisine tabi küçük birkaç beylik haline getirmek isteyen Timür, Anadolu beylerine ait toprakları Osmanlılar'dan alıp eski sahiplerine iade etmiş ve geri kalan Osmanlı ülkesini de Bâyezid'in dört oğlu arasında paylaşmıştır.²

Yıldırım Bâyezid'den önce, XIV. yüzyıl itibariyle Anadolu'da Eradna Hükümdarlığı'ndan başka Karaman, Hamid, Germiyan, Aydın, Saruhan, Mizya ve Hellespont taraflarına doğru Karesi Beylikleri ile Kastamonu ve Sinop'ta Candaroğlu Beyliği ve Söğüt, Yenişehir, Bilecik, Eskişehir, Bursa, İznik, İzmit taraflarına kadar yayılmış Osmanlı Beyliği bulunuyordu.³ Bu tablo, XV. yüzyılın hemen başında Timür eliyle tekrar gerçekleştirilmiş ve kanlı mücadeleler yeniden başlamıştır.

¹ Öztuna, Yılmaz; *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.I, İstanbul, 1986, s.84.

² Miroğlu, İsmet; "Fetret Devrinden II. Bâyezid Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.X, İstanbul, 1992, s.168.

³ Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1972, s.43.

Yıldırım Bâyezid'in oğulları Emir Sultan, Musa Çelebi ve I. Mehmed Çelebi arasında bir nevi kardeş kavgası şeklinde geçen Fetret Dönemi; 10 yıl, 2 ay, 8 gün sürmüştür.⁴ Yer yer Anadolu'daki diğer beylikleri hatta Balkanlar'daki Sırp ve Bulgarları da içine alan bu kanlı mücadeleden I. Mehmed başarılı çıkmış ve Osmanlı Devleti'ni bu kötü gidişten kurtaran şahsiyet olmuştur.

25 Haziran 1421'de tahta çıkan II. Murad, öncelikle bir çok kez isyan çıkaran Karamanoğlu Beyliği'ni sindirdikten sonra, Balkanlar'da Selanik, Arnavutluk, Belgrad ve Varna'yı Osmanlı topraklarına katarak, Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı hükümrانlığını kuvvetle tesis etmiştir. İstanbul'u da kuşatmış olan padişah, bunda başarılı olamamıştır. II. Murad'ın ölümü üzerine oğlu II. Mehmed (Fatih), 18 Şubat 1451'de padişah oldu. Babası, çok yüksek bir bilim çevresinde yetişen II. Mehmed'e, tecrübeli devlet adamlarının yanı sıra maddî ve manevî değerlere sahip bir devleti de mirası bırakmıştı.⁵ Böylesine uygun şartlarda tahta çıkan padişah, Osmanlı'nın Anadolu ve Balkanlar'daki toprakları arasında sıkışıp kalan ve iki yaka arasındaki irtibatı kesen Bizans engelini ortadan kaldırmak istiyordu. Ayrıca, İstanbul'un kara ve deniz ticaret yollarının merkezinde bulunması, Osmanlıların bir an önce buraları ele geçirmesini zorunlu kılıyordu.

Bu sebeple 6 Nisan 1453 günü başlayan İstanbul kuşatması, 29 Mayıs 1453 Salı günü sona ermiş ve Türklerin olmuştu. Fatih'in İstanbul'u fethinde savaşçı erlerin kahramanlıkları yanında, cephenin manevî kumandanı Akşemsetdin ve müritlerinin rolü oldukça önemlidir.

Fatih, İstanbul'u fethinden sonra yaptığı seferlerle Balkanlar'da Sırbistan ve Arnavutluk sorunlarını çözerek Mora, Eflak ve Bosna'yı zaptetmiştir. Macarlar ve Venedikliler ile mücadele etmiş, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu tarihe gömerek Kırım Hanlığı'nı kendine bağlamıştır. Anadolu'da ise, Karamanoğlu Beyliği'ni dize getirerek Otlukbeli'nde Uzun Hasan'ı yenmiş ve böylelikle Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamıştır.

---

⁴ Öztuna, Yılmaz; a.g.e., s.85.

⁵ Miroğlu, İsmet; a.g.e., s.209.

Fatih'in 3 Mayıs 1481 Perşembe günü ölümünden sonra 12 Mayıs 1481'de II. Bâyezid tahta çıktı. Yeni padişahın ilk yıllardaki en büyük sorunu, kendisiyle iktidar mücadelesine girişen kardeşi Cem Sultan oldu. Uzun yıllar süren bu kardeş kavgası, 25 Şubat 1495'te Cem Sultan'ın vefatıyla son buldu. II. Bâyezid, Avrupa'da İnebahtı, Modon ve Koron'u feth ederek Boğdan seferi ile buraları Osmanlı'ya bağlamış ve uzun mücadelelerden sonra Memlûklular ile barışı sağlamıştır.

Fetret Devri'ne rağmen üç cihan padişahı yetiştiren ve bir çağın kapanıp yeni bir çağın açılmasına vesile olan XV. yüzyıl, Türk ve Dünya tarihi açısından son derece önemlidir. Yapılan fetihler ve kazanılan başarılarla Osmanlı Devleti, dünyanın en büyük devleti olmuş ve devlet bütün müesseseleri ile Yükselme Devri'ne girmiştir.

1.2. Bilim Hayatı

Anadolu, bu yüzyılın hemen başında gerek beyliklerin kendi aralarındaki mücadeleleri gerekse Timür'ün istilası sebebiyle harap bir haldeydi. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Beylikler Dönemi'nde sayıları yüzü aşan birçok bilimsel ve toplumsal eser yazıldığını biliyoruz. XV. yüzyılda özellikle II. Bâyezid devrinde medreselerin sayısı hızla artmış bununla birlikte Osmanlı'nın esaslı medrese teşkilatı Fatih devrinde kurulmuştur. Fatih Kanunnâmesi'nde Sahn-i Seman diye anılan bu medreseler⁶, iki kısımdır; birincisi Sahn-ı Seman yüksek tahsil medreseleri, ikincisi Musıla-ı Sahn orta öğretim medreseleridir. Bu medreselerde devrin en gelişmiş fen ve din bilimleri okutuluyordu.

Bu yüzyılda hem Beylikler hem de Osmanlı Devrinde toplumsal hayatın gereği olarak bir çok cami, kütüphane, zaviye, çeşme, köprü, hamam, han, hastane, kervansaray, su yolları yapılmış ve gelip geçen yolculara hizmet için bir çok vakıf kurulmuştur. Zaman içinde şehirler imar edilmiş, ekonomik ve toplumsal açıdan kalkınma sağlanmıştır.

1.3. Dinî ve Tasavvufî Hayat

---

⁶ Uzunçarşılı, İ. Hakki; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK yayını, Ankara, 1988, s.5.

Anadolu coğrafyasındaki halkın, ehl-i sünnet inanışına ve Hanefi mezhebine bağlılığı, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya seyahat eden ünlü seyyah İbn Batuta, meşhur eserinde durumu şöyle anlatır. "Bilad-ı Rum ahalisi umumen mezheb-i İmam-ı Azam Ebu Hanife üzere olarak ehl-i sünnettir. İçlerinde Kaderî, Rafizî, Mutelizî, Haricî bulunmayıp Cenab-ı Hüdavend-i bi-endaz, onları bu fazilete ser-efraz buyurmuşlardır."⁷

Bunun yanında Selçuklular devrinden başlayarak özellikle Şîî ve Batinî mezheplere karşı yerinde tedbirler alındığını görüyoruz. Oktay Aslanapa'nın tespitlerine göre, Gazneli Mahmud zamanında kurulan ilk medreselerin asıl amacı, Şîîliğe karşı Sünnîliği geliştirmektir.⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu yıllarında Anadolu'da bazı tarikatların faal oldukları bilinen bir gerçek. Bu tarikatlardan Ahîlik, Babaîlik ve Mevlevîlik en meşhurlarıdır. XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarında, bilhassa Osmanlı Devleti ile diğer beyliklerin himayesinde Anadolu'nun hemen her yerinde tekkeler kurulup manevî fetihler gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde tekkeler açılıp tasavvufun esasları giderek halkın arasında yayılınca, hemen her tarikatın çevresinde daha çok manzum eserler verilen bir edebiyat oluşmaya başladı. Padişahlardan II. Murad devrinde, Doğudan bir çok bilim ve sanat adamı ve tarikat erbabı Osmanlı ülkesine gelerek bilim ve sanat hayatına yeni bir canlılık kazandırdılar.⁹

Osmanlı padişahları tasavvuf büyüklerine oldukça fazla değer vermiş hatta Yıldırım Bâyezid, kızını Emir Sultan ile evlendirerek bunun en güzel örneğini sergilemiştir. Bu hürmet dolayısıyla XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Ekberîyye, Bistamiyye ve Zeyniyye tarikatları¹⁰, XV. yüzyılda ise Halvetîlik, Kadirîlik ve Mevlevîlik tarikatları¹¹ geniş bir yayılma alanı bulmuşlardır.

---

⁷ İbn-i Batuta; *Tuhtetü'n-Nuzzar Fi-Garaibi'l-Esmar ve Acaibi'l-Esfar*, (Çev. Mehmet Şerif Çavdaroğlu), İstanbul, 1333/1916, s.356-357.

⁸ Aslanapa, Oktay; "Orta Çağın En Eski Yatılı, İlim ve Kültür Müesseseleri", *Türk Dili*, S.12, Ankara, 1963, s.34.

⁹ Miroğlu, İsmet; a.g.e., s.207.

¹⁰ Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1972, s.533.

¹¹ Uzunçarşılı, İ. Hakkı; a.g.e., s.534.

Akşemseddin'in Fatih'in manevî hocası olması ve bir nesil evvel II. Murad'ın hem Akşemseddin'e hem de Hakîkî Yûsuf'un mürşidi olan Hacı Bayram-ı Velî'ye büyük hürmet göstermesi, tarikatların, Osmanlı'nın en üst devlet kademelerinde ne kadar etkili olduğuna kuvvetli birer delildir.

2. HAKİKİ YUSUF'UN HAYATI

Hakîkî Yûsuf'un ne zaman ve nerede doğduğu hakkında elde kesin bir bilgi yoktur. Ölüm tarihi ise bir iki farkla bellidir: Meşhur eseri Muhabbet-nâme'nin sonunda müstensihin ilave ettiği ve kendisine ait olan on beş beyitlik târih-i temmet bölümünde, müstensih kendi yaşının 86 olduğunu söylerken kitabı temize çektiği tarihin de eserin müellifinin ölümünden bir yıl sonra olduğunu belirtir. Ketebe kaydı H. 894/M. 1488 olduğuna göre Hakîkî Yûsuf'un ölüm tarihi 1487 olmalıdır.¹² Somuncu Baba ve nesebi üzerine bir arşiv çalışması gerçekleştiren Ahmet Akgündüz ise, bu tarihi H. 892/M. 1486 olarak vermektedir.¹³

Tasavvuf yolunda ilk ve temel bilgileri kuvvetli bir ihtimalle babası Şeyh Hâmid-i Velî'den alan Hakîkî Yûsuf'un nerelerde ilim tahsil ettiği konusunda rivayetler şöyledir: Evliya Çelebi'ye göre El-Hac Bayram Velî'nin talebesi olup Ankara'da ledün ilmini tamamlamış ve Aksaray'da Bayramiye Tarikatının öncüsü olmuştur.¹⁴ Ahmet Akgündüz ise O'nun Erdebil, Konya ve Aksaray medreselerinde ilim tahsil etmiş olabileceğinden söz eder.¹⁵ Aksaray dışındaki hayatı hakkında kesin bir bilgi sahibi olamadığımız Hakîkî Yûsuf, Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin Osmanlı Müellifleri'nde verdiği bilgiye göre babasıyla beraber bir müddet Bursa'da bulunmuş, ancak Bursa'da babasının

¹² Karabulut, Alırıza; *Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, 1994, s.187.

¹³ Akgündüz, Ahmet; *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Nesebi-i Alisi*, İstanbul, 1995, s.161.

¹⁴ Karabulut, Alırıza; a.g.e., s.187.

¹⁵ Akgündüz, Ahmet; a.g.e., s.157.

Yusuf Hakiki

17

karşılaştığı o meşhur olaydan sonra veya biraz önce Aksaray'a dönmüştür.¹⁶

Çeşitli kaynaklarda Baba Yûsuf, Yûsuf HakîkîBaba, Baba Yûsuf Hakikî, Şeyh Yûsuf, halk arasında ise HakîkîBaba ve Gül Baba olarak bilinen Hakîkî Yûsuf, Dîvân'ında (Hakîkî Dîvânı) ailesinden bahseder. Dîvân'daki şu beyit babasının mutasavvıf Şeyh Hâmid-i Velî (Hâmid-i Kayseri, Hâmidü'd-dîn-i Aksarayî) olduğu açıkça anlaşılıyor:

eksüklü kuluñ hâkîki yâ-rab
dir yûsuf ibn-i şeyh hâmid (S'de 88a-4)

Anlatılan meşhur bir kıssaya göre; Hakîkî Yûsuf, babası Şeyh Hâmid-i Velî hazretlerinin halifesi olmak ister. Ancak onun bu teklifi babasınca uygun görülmez. Emanetin ehline verilmesi gerektiğini söyleyerek halifeliği Hacı Bayram-ı Velî hazretlerine bırakır. Babasından uzun bir nasihat dinleyen Hakîkî Yûsuf, ikna olarak Hacı Bayram-ı Velî hazretlerinin müridi olur.¹⁷

Edebiyatımızda "Hakîkî" mahlasının, Hakîkî Yûsuf dışında başka ediplerce de kullanıldığını biliyoruz; Hakîkî Mustafa ve Sivrihisarlı Hakîkî Yûsuf gibi... Şairin adının ve mahlasının ne olduğunu yazdığı eserlerinden açıkça görmekteyiz. Hakîkî Dîvânı'nın Konya İl-Halk Kütüphanesi nüshasının başında "der-Dîvân-ı Baba Yûsuf ibn-i Şeyh Hâmid-i Velî" ifadesi bulunmaktadır. Yine Dîvân'ın Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi nüshasının başında da "Dîvân-ı Sultânü'l-Arifin Şeyh Hakîkî" ifadesi yer almaktadır. Şairin diğer önemli eseri Muhabbet-nâme'deki "o sultân-ı muhakkik cân hakîkî / buyurmuş bunda çok remz-i dakîki" beyti ve Metâli'ü'l- İmân adlı eserinin 3-a yaprağındaki "hâdim-i fukara Yûsuf ibn-i Hâmid" ifadeleri şairin adı ve mahlasını açıkça ortaya koymaktadır.

Hakîkî Yûsuf, Fatih Sultan Mehmet zamanında, Mâlik Mahmud Gazi hankâhının başındaydı. Aksaray'ın Osmanlılar'a geçtiği tarihlerde de (H.881/M.1476) yine bu hankâhın şeyhiydi. II. Bayezid adına (H.906/M.1500-1501) yıllarında Aksaray

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi; Osmanlı Müellifleri, C.I, İstanbul (Tarih yok), s.224.

¹⁷ Ayni, M. Ali; *Hacı Bayram Velî*, İstanbul, 1343, s.67.

vakıflarını tespit eden defterde: Hâmidü'd-dîn-zâde Baba Yûsuf'un evlat vakfı yer alır. Evhadü'd-dîn ve Şeyh Safiyü'd-dîn adlarında iki oğlu olduğu ve evlatlarına vakfettiği yerler tafsilatlı bir şekilde yazılmıştır. Sultan II. Murat adına yazılan H.992/M.1584 tarihli defterde de Şeyh Hâmid-i Velî Mahallesi nüfusu yazılırken buradaki nüfusa 15 mükellef erkeğin Şeyh Hâmid-i Velî'nin torunları olduğu babalarının adlarıyla gösterilmiştir. Hayatının geri kalan kısmını Aksaray'da şeyhlik yaparak geçiren Hakîkî Yûsuf'un türbesi Aksaray'da Şeyh Hamid Mahallesi'ndedir. Aynı mahallede Şeyh Hamid Camii ve hankâh bulunmaktadır. Söz konusu hankâh, Şeyh Hâmid-i Velî ve Hakîkî Yûsuf'un şeyhlik yaptıkları tekkedir.¹⁸

3. ESERLERİ

3.1. HAKİKİ DİVANI

Bir çok kaynakta Hakikî-nâme adıyla anılan divanın, bu şekilde isimlendirilmesi yanlıştır. Eser her ne kadar klasik divan tertibinde değilse de şiirler baştan sona alfabetik kafiye sırasına göre dizilmiş ve bütün divanlarda olduğu gibi tevhit ve münacat ile başlamıştır. Bu eser bir mesnevi değildir. Kaside, gazel, terci'-i bent, terkib-i bent, müstezat vb. nazım şekilleriyle yazılmış şiirler, divanlardaki klasik yerlerinde değil, dağınık olarak dizilmişlerdir. Eserin bilinen üç nüshası vardır.

3.1.1. HAKİKİ DİVANI'NIN KONUSU VE DİLİ

Sanat endişesi taşımayan şair, şiirlerinin neredeyse tamamını tasavvufi bir neşeyle ve daha çok nasihat tarzında yazmıştır. Bunların dışında devrin siyasi ve sosyal konularını işlediği toplumsal içerikli şiirleri de vardır:

vardı her iş fesâda kâılmadı
hiç bir maşlaḥatda âsânlık□

degmelerde bulunmaz oldı dirîğ
pâk dirligile müsülmânlık□

¹⁸ Akgündüz Ahmet; a.g.e., s.161.
Karabulut, Alırıza; a.g.e., s.187.

Yusuf Hakiki

19

bî-ñayālîğ u şimdi maşharalık□
ñalk içindedür ehl-i Őirfānlık (S'de 201a)

...

eline türk ü tataruñ zebûn olup k□araman
yıkıldı ser-te-ser uş ser-nügün olup kıaraman

dirîğ z□ulmile dürlü cefā vu cevr çeküp
iñiler uş k□amunuñ bağı ħûn olup kıaraman

bu āsiyā-ı belānuñ meger ki altına
düşipdürür öginür şanki un olup kıaraman (S'de 288a)

Arapça ve Farsça'ya kuvvetle vakıf olan şairin kelime hazinesi oldukça geniştir. Eserlerinde bildiği üç dilin zengin kelime kadrosunu görmek mümkündür. Bu da bazen ağdalı söyleyişlere sebep olmuştur:

ol uqde-i cān u dile işğālden müşkil-güşā
ol noqta-ı āb-ı güle hem merkez ü hem reh-nümā

zî-şûrb ü zî-sûkr-i cünün āşuftesiyüz zû-fünün
aħsent zî-żevķ-ı fenā şābāş zî-lutf u Őatā (S'de 18a)

Hakikî Yûsuf'un Türkçe kelime tercihi gibi bir endişesi yoktur. Ancak nispeten sade bir dille yazdığı ve terkiplerden arındırdığı şiirlerinde kullandığı Türkçe dikkat çekicidir:

merdānalîğ eyle dġn yolında
erlikde naşġbünġ ola tā köp

ħāk ol kıademe evliyānuñ
şıdķıla tut etegin elin öp

şıdķıla ağard içün ü taşuñ
kıararma yûri arada çün pop

ħayvāna ne remz anlada hiç
urmağıla anı kışi güp güp (S'de 48b)

Şairin sık sık iktibas ettiği ayet, hadis ve kelam-ı kibarlar yanında Farsça olarak yazdığı beyit ve şiirler de vardır:

didi çün külli men Øaleyhā fān
ne ħalāyık ħala ne arı u semā (S'de 22a)

...

accilū didi ħoca ħableØl-mevt
nişe tesvif j nefis-j bed-girdār (S'de 98b)

...

ħiśse bu demden ħużūr ehli alur
ħod iŧitmişsin aħj men ħābe ħāb (S'de 42a)

...

çün der keşidem mevcehā ez-ħaØr-ı zed ber-evcehā
rakśān çü kerdem der hevā jmjn zi-ħasf u zelzele

gāħj çü ŧemØ-ı rüşenem geh reng-i bŧy-ı gülşenem
reh-rev gehj geh reh-zenem geh reh-nümā-ı ħāfile (S'de
306a)

3.1.2. NÜSHALARI

3.1.2.1. SADİ SOMUNCUOĞLU NÜSHASI

Eldeki en hacimli nüshadır. Sadi Somuncuoğlu'nun özel kütüphanesinde korunan iki cilt halindeki bu nüshada, istinsah tarihi ve müstensih hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Yine bu eserin orijinal nüsha olduğu ve Hakîkî Yûsuf'un kızının sol eliyle yazıldığına dair rivayetler inandırıcı değildir.¹⁹

Bu nüshanın tavsifi özellikleri şöyledir.

Bulunduğu yer : Sadi Somuncuoğlu'nun özel kütüphanesi.

yk. : 1. cilt 187, 2. cilt 167, toplam 349.

st. : 13.

Yazı : Harekeli nesih.

¹⁹ Akgündüz Ahmet; a.g.e., s.162.

Yusuf Hakiki
21

Ebat : 293x187mm. 235x145mm.

Müstensih : yok.

İstinsah Tarihi : yok.

Cilt : 1. cilt; kapak siyah bez cilt, bu kapak üzerine sonradan yapıştırılmış bir kağıt üzerinde mürekkepli bir kalemle Osmanlıca olarak "Evlâd-ı Şeyh Hâmid-i Velî Baba Yûsuf Hakîkî Hazretlerinin Eser-i Tasavvufaneleridir." yazısı bulunmaktadır. Kapak içleri sarımtırak karton ile kaplı. İlk sayfada numara yok, sonradan bazı kayıtlar düşülmüş. Bu sayfanın arka yüzüne, bizim 2ab olarak numara verdiğimiz çok yıpranmış ve düşmüş olan yaprak yapıştırılmış. Böylece yaprağın 2a yüzü yapıştırılan tarafta kalarak bir nevi kaybolmuştur. Ayrıca nüshanın numaralanmasından anlaşıldığına göre 1ab yaprağı çok önceden kopmuş ve kaybolmuştur. 2. cilt; kapaktaki cilt bezi yeşil renk. Yine bu kapak üzerinde 1. ciltteki aynı yazı var.

Sütun : Çift.

Mürekkep : Cetveller ve söz başları kırmızı, diğer yazılar siyah.

Kağıt : Orta kalın, koyu sarı renk, cilalı.

Baş :

urılır dinle her şabâh u mesâ nevbet-i lâ ilâhe illallâh
sürülür taht-ı dilde dikdi livâ nusret-i lâ ilâhe illallâh

Son :

demdüre hâsıl ganj-i bâtın it
niçe bir yirden dirersin başağı

Bu nüshada; 492 gazel, 92 kaside, 5 terci-i bend, 2 müstezad, ve 1 rubâi olmak üzere toplam 592 manzume vardır.

3.1.2.2. MEVLANA MÜZESİ NÜSHASI

Hakîkî Divanı'nın eldeki ikinci büyük nüshasıdır. Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2430 numarada kayıtlı olan yazma, ilgili kütüphanenin kataloğunda Sivrihisarlı İzzeddin Yûsuf Hakîkî'ye ait gösterilmiştir. Alırıza Karabulut da eserinde aynı yazma için aynı tespitte bulunur.²⁰ Sadi Somuncuoğlu

²⁰ Karabulut, Alırıza; a.g.e., s.188.

nüshası ile yaptığımız karşılaştırmalarda bu yazmanın Hakîkî Divanı'nın ikinci bir nüshası olduğunu tespit ettik. Bu yazmanın ilk sayfasında; "dîvân-ı sultânü'l- Øārifîn şeyh hâkîkî" başlığının altındaki ilk 9 beyit bir başka yerden kesilip buraya yapıştırılmıştır.

Bu nüshanın tavsifi özellikleri şöyledir.

Bulunduğu yer : Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi.

yk. : 349.

st. : 13.

Yazı : Harekeli nesih.

Ebat : 24.3X15.5, 17.9X10.7.

Müstensih : yok.

İstinsah Tarihi : H. 1051.

Cilt : Kenarı düz cetveli, ortası şemseli mıklaplı, siyaha çalar koyu kırmızı renk meşin.

Sütun : Çift.

Mürekkep : Sayfa kenarları ve mısra araları, surh cetveli. Başlıklar surhla yazılmış.

Kağıt : Sarı renk saman.

Baş :
dîvân-ı sultânü'l- Øārifîn şeyh hâkîkî

î kâdir ü kayyum ehad u hayy u tüvânâ
vî gâfir ü zenb ü şamed ü hâkim ü dâna

Son :
demdüre hâsıl ganj-i bātın it
niçe bir yirden dirersin başağı

Bu nüshada; 497 gazel, 91 kaside, 5 terci-i bend, 2 müstezad, ve 1 rubâi olmak üzere toplam 596 manzume vardır.

3.1.2.3. KONYA İL-HALK KÜTÜPHANESİ NÜSHASI

Konya İl-Halk Kütüphanesi Uzluk Bölümü 6968 numarada kayıtlı olan yazma, Hakîkî Divanı'na ait iki sayfadan ibarettir. Aynı yazmanın 152/302 sayfaları arasında müellifin, Muhabbet-nâme adlı eseri bulunmaktadır.

Yusuf Hakiki

23

Yazmanın ilk yaprağı parçalanmış yarısı yok. Sonradan ciltlenmiş olan eser, kurşun kalemle sayfa sistemine göre numaralanmış. İlk yapraktan sonra hat değişiyor ve başka bir eser başlıyor. Buradan eldeki kitabın, Osmanlıca bilmeyen birileri tarafından, rast gele bir araya getirildiği anlaşılıyor.

3.2. MUHABBET-NAME

Ali Çavuşoğlu'nun üzerine doktora tezi²¹ hazırladığı eser, tasavvufî bir mesnevidir. Eserin biri Manisa Muradiye Kütüphanesi 1269 numarada biri de Konya İl-Halk Kütüphanesi 6968 numaradaki yazmanın 152/302 sayfaları arasında kayıtlı olmak üzere iki nüshası vardır.

3.3. TASAVVUF RİSALESİ

Ali Çavuşoğlu tarafından yayımlanan Tasavvuf Risalesi; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud bölümü 2974 numarada kayıtlı bulunan Metalîu'l- İman ile bir arada, yazmanın 27a-57a yaprakları arasındadır. Her iki eserin de aynı hatla yazılmış olması ve eserin başında "Yûsuf-ı Hakikî'nin Tasavvuf Risalesi" kaydının bulunması eserin Hakîkî Yûsuf'a ait olması adına kuvvetli delillerdir.²²

Salat ve selam ile başlayan eserde; talip, mürit, şeyh, şeyh-i kamil ve müridin nitelikleri, tarikata girmenin lüzumu, tarikata girenlerin uyması gereken kurallar, tasavvuf yolu, suffiler, nefis ve şeytanla mücadele gibi konular işlenmiştir.²³

3.4. TERCÜME-İ METALİU'L- İMAN

Hakîkî Yûsuf'a ait olduğu iddia edilen bu eser için Alırıza Karabulut şöyle der "Bazılarına göre Sadreddin Konevî'nin Metalîu'l- İman isimli tasavvufî ilgili Farsça risalesinin tercümesidir. Bazılarına göre de eserin Farsça aslı Ahî Evran

---

²¹ Çavuşoğlu, Ali; Yûsuf –ı Hakikî'nin Muhabbet-nâmesi, Tenkitli Metin ve İncelenmesi (Basılmamış Doktora Tezi) , Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.

²² Çavuşoğlu, Ali; *Tasavvuf Risalesi ve Metalîu'l- İman TRMİ* (İnceleme ve Metin) , Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.19.

²³ Çavuşoğlu, Ali; a.g.e., s.19.

diye bilinen Kırşehirli Şeyh Nasirüddin Mahmud'undur."²⁴ Ahmet Akgündüz ise, bu eserin Somuncu Baba'nın Arapça yazdığı bir akâit kitabının tercümesi olduğunu iddia eder.²⁵ Metaliu'l-İman'ın altı nüshası üzerine bir araştırma yayınlayan Mikail Bayram ise, eserin aslının Kırşehirli Şeyh Nasirüddin Mahmud'a ait olduğunu savunur.²⁶

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud bölümü 2974 numarada kayıtlı bulunan eserin 3a yaprağında; kendi adıyla birlikte baba ve dedesinin adını anan Hakîkî Yûsuf, bu eserin tercüme olduğunu söyler. Ancak eserin aslının kime ait olduğu konusunda bir bilgi zikretmez.²⁷

Hamdele ve salvele ile başlayan eserde; müellifin yaşadığı devirde giderek zayıflayan iman ve itikat esasları üzerinde durulur.²⁸

---

²⁴ Karabulut, Alırıza; a.g.e., s.191.

²⁵ Akgündüz Ahmet; a.g.e., s.166.

²⁶ Çavuşoğlu, Ali; a.g.e., s.49.

²⁷ Çavuşoğlu, Ali; a.g.e., s.49.

²⁸ Çavuşoğlu, Ali; a.g.e., s.49.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa; *Lehce-i Osmanî*, (Haz. Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Akgündüz, Ahmet; *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi*, İstanbul, 1995.
- Aslanapa, Oktay; "Orta Çağın En Eski Yatılı, İlim ve Kültür Müesseseleri", *Türk Dili*, S.12, Ankara, 1963.
- Ayni, M. Ali; *Hacı Bayram Veli*, İstanbul, 1343.
- Boz, Erdoğan; *Hakîkî Divânı (Dil İncelemesi, Kısmi Çeviriyazılı Metin, Dizin)*, (Basılmamış Doktora tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1996.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi; *Osmanlı Müellifleri*, C.I, İstanbul (Tarih yok).
- Çavuşoğlu, Ali; *Tasavvuf Risalesi ve Metalîu'l- İman*, (İnceleme ve Metin) , Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Çavuşoğlu, Ali; *Yûsuf-ı Hakîkî'nin Muhabbet-nâmesi, Tenkitli Metin ve İncelenmesi* (Basılmamış Doktora Tezi) , Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1982.
- Dilçin, Cem; *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- İbn-i Batuta; *Tuhtetü'n-Nuzzar Fi-Garaibi'l-Esmar ve Acaibi'l-Esfar*, (Çev. Mehmet Şerif Çavdaroğlu), İstanbul, 1333/1916.
- Karabulut, Alırıza; *Kayseri İlimiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, 1994.
- Miroğlu, İsmet; "Fetret Devrinden II. Bâyezid Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.X, İstanbul, 1992.
- Mütercim Asım Efendi; *Burhan-ı Katı*, (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Öztuna, Yılmaz; *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.I, İstanbul, 1986.

Redhause, S. James; *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şemseddin Sami; *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şeyhülislam Mehmed Efendi; *Lehçetü'l-Lügat*, (Haz. Ahmet Kırkılıç), TDK Yayınları, Ankara, 1999.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK yayını, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1972.